

**ВІД РУСИ ДО УКРАЇНИ: УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

УДК 37(091)(477):316.75“19/20”

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.301646>

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Наталія Коваль, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови та перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

**ВІД РУСИ ДО УКРАЇНИ: УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

У статті представлено результати дослідження щодо впливу і проявів української національної ідентичності у працях вітчизняних істориків освіти та педагогічної думки (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Наголошено, що українська національна ідентичність у представників української інтелігенції формувалася упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст., поступово долаючи “малоросійську” та “русинську” ідентичності, характерні для домодерного етнічного самоусвідомлення. У зв’язку з цілеспрямованим поширенням модерної української національної самосвідомості, яке здійснювала українська інтелігенція на межі ХІХ – початку ХХ ст., прояви власне української ідентичності все частіше трапляються у вітчизняному історико-педагогічному наративі. У політичних умовах Російської імперії учені намагалися приховувати їх. Лише напередодні Першої світової війни група авторів (Д. Пісочинець, С. Русова, К. Корж та ін.), зосереджена навколо журналу “Світло”, у своїх студіях з історії педагогіки більш відкрито декларувала свої українські візії. В умовах Австро-Угорської імперії, а згодом міжвоєнної Польщі українська національна ідентичність більш відверто декларувалася східногалицькими вченими (М. Грушевський, І. Франко, М. Кордуба, К. Студинський, І. Филипчак, Р. Лукань та ін.). Останні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у своїх працях з історії освіти виразно змінили означення “русський” на “український”. Деякий час використання понять “русський”, “русинський” для окреслення власної ідентичності використовували закарпатські історики педагогіки у міжвоєнний період. Однак у 1930-ті рр. частина з них (наприклад, А. Домбровський) виразно декларували приналежність до української нації.

Ключові слова: національна ідентичність; українська нація; національна самосвідомість; історико-педагогічний наратив.

Літ. 37.

Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the History of Ukraine and Law Department of
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Natalia Koval, Ph.D. (Philology), Associate Professor,
Associate Professor of the English Language and Translation Department of
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**FROM RUS’ TO UKRAINE: APPROVAL OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN
THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL WORKS OF UKRAINIAN SCHOLARS
(second half of the 19th – early 20th century)**

The results of research on the influence and manifestations of Ukrainian national identity in the works of Ukrainian historians of education and pedagogical thought (second half of the 19th – beginning of the 20th century) are presented in this article. It is emphasized that the Ukrainian national identity among representatives of the Ukrainian intellectuals was formed during the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, gradually overcoming the “Maloros” and “Rusyn” (“Ruthenian”) identities that were typical of pre-modern ethnic self-awareness. In connection with the purposeful spread of modern Ukrainian national self-awareness that was carried out by the Ukrainian intellectuals at the turn of the 19th and early 20th centuries, declarations of the Ukrainian identity are increasingly occurring in the national historical-pedagogical narrative. In the political conditions of the Russian Empire, scientists tried to hide them. Only on the eve of the World War I, a group of authors (D. Pischynets, S. Rusova, K. Korzh, etc.), centered around the magazine “Svitlo”, more openly declared their Ukrainian visions in their studios on the history of pedagogy. In the conditions of the Austro-Hungarian Empire, and later in interwar Poland, Ukrainian national identity was more openly declared by Eastern Galician scholars (M. Hrushevskiy, I. Franko, M. Korduba, K. Studynsky, I. Fylypchak, R. Lukan, etc.). The latter at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century in their works on the history of education clearly changed the definition of “Ruthenian” to “Ukrainian”. For some time, Transcarpathian historians of pedagogy used the terms “Rusyn” and “Ruthenian” to outline their own identity in the interwar period. However, in the 1930s, some of them (for example, A. Dombrovskiy) clearly declared their affiliation to the Ukrainian nation.

Keywords: national identity; Ukrainian nation; national self-awareness; historical-pedagogical narrative.

Постановка проблеми. У текстах наукових праць завжди різною мірою уприямлюється національна ідентичність авторів, відображення їхнього національного “Я”. Не були винятком й українські вчені, які у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. започатковували не лише модерну вітчизняну педагогіку, але й закладали підвалини історико-педагогічної науки в Україні. Однак особливістю тогочасної української науки, передовсім її гуманітарної складової, було те, що вона розвивалася в умовах трансформації української ідентичності – перетворення етнічного самоусвідомлення на виразно модерне національне (національно-політичне) розуміння себе як членів української нації, яка прагне реалізувати свою історичну ідею: сформувати соборну і суверенну державу. Безумовно, такі ментальні зміни, які тривали упродовж трьохчотирьох поколінь, позначилися й на дослідженнях українських вчених з історії освіти та педагогічної думки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографія формування модерної української нації є доволі багатогою і різноплановою. Серед досліджень, які були опубліковані за останні десятиліття, відзначимо праці істориків Б. Андерсона, І. Гирича, Я. Грицака, І. Колесник, Й. Ремі, С. Плохія, Р. Шпорлюка тощо. З-поміж педагогів, які аналізували вплив національної модернізації ХІХ–ХХ ст. на українську педагогіку, назвемо О. Вишневського, Г. Васяновича, Н. Гулана, О. Сухомлинську, Б. Ступарика, М. Чепіль та ін. Етнонаціональні підтексти в українському історико-педагогічному наративі другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. розкриті у монографії М. Галіва [8]. Констатуємо, що питання впливу української ідентичності, яка в окреслений період переживала глибоку трансформацію, на праці вітчизняних істориків педагогіки потребує детальшого (можливо, навіть дисертаційного) дослідження.

Мета статті – представити результати дослідження щодо впливу і проявів української національної ідентичності у працях вітчизняних істориків освіти та педагогічної думки (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).

Виклад основного матеріалу. Українська національна ідентичність у представників української інтелігенції формувалася упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. До цього помітним є “малоросійська” (у підросійській Україні) та “русинська” (в підавстрійській Україні) ідентичності, які відбивали домодерне етнічне самоусвідомлення освічених представників українства. Вона особливо проявилася у текстах М. Костомарова, який ідентифікував себе з “малоросійством”, “південноруським народом”, а остан-

ній, разом великоросами та білорусами, бачив складовою частиною руського-російського народу. “Ми розуміємо слова “російський народ”. Будова мови дає нам право захищувати Малорусів, Білорусів, Великорусів, з усіма їх поділами до однієї російсько-слов’янської гілки...” [21, 204]. У листі до М. Погодіна історик назвав себе “русским”, але не великоросом [21, 188]. Учений відстоював народність “малоросійської” мови, її оригінальність, самобутність. Визнавав спільне коріння “великоросійської” і “малоросійської” мов, відтак відводив Малоросії рівнозначну з Великоросією роль в загальноросійському морі. “Але народність Малоросії є особлива, відмінна від народності Великоросійської...” [21, 42], – писав він.

Однак у зв’язку із поширенням українофільського руху, становленням модерної української нації, цілеспрямованим розвитком національної самосвідомості, який проводила українська інтелігенція на межі ХІХ – початку ХХ ст., прояви власне української ідентичності все частіше трапляються у вітчизняному історико-педагогічному наративі. Звісно, в політичних умовах Російської імперії вони старанно приховувалися, прикладом чого може слугувати творчість Д. Багалія.

Як відомо, Д. Багалій ще зі студентських років був членом нелегального українського студентського товариства “Кіш”, вступив до Старої громади в Києві [32, арк. 140зв]. Тож, згодом згадував: “Моя українізація не була примусова, а мала стихійний характер і закінчилася за студентських років до 1880 р. Відтоді з мене – навсігди вже – зробивсь цілком свідомий українець” [1, 14]. Проте декларування Д. Багалієм його українськості мало місце в революційний та післяреволюційний період. Це бачимо з його автобіографій 1919 і 1927 рр., де він констатував, що народився в “сім’ї ремісника, українця...”, в “українській неможливій ремісничій сім’ї”, був членом “українських організацій”, вказував на спроби читати лекції з “української історії” українською мовою у царський період [32, арк. 139–139зв, 140зв; 33, арк. 22], а згадку про обрання доцентом російської історії у Харківському університеті доповнив (немовби пояснюючи та виправдовуючись водночас) ремаркою: “...катедри української історії тоді ще не було” [32, арк. 139].

У працях, написаних до 1917 р., він майже не висловлював свої національні уподобання. Учений доволі рідко вживав у своїх працях терміни “Україна”, “український”, прив’язуючи їх до слобідського регіону. У написаній 1895 р. статті про Г. Сковороду професор називає його “наш український філософ” [2, 2], немовби надаючи цій постаті всеукраїнського масштабу.

Проте нижче вживає поняття “Україна” [2, 14–15], наголошуючи, що твори Г. Сковороди у своєму поширенні не обмежувалися нею, виходили за її межі. Важко збагнути, що саме Д. Багалій мав на увазі під поняттям “Україна – спочатку може видатися, що цим терміном, який російські історики вживали для окреслення Слобідської землі, він хотів завуалювати своє розуміння України як національної субстанції та територіального простору “від Сяну до Дону”. Проте нижче зустрічаємо партикулярне вживання цього поняття: вчений згадував про “слобідсько-українське суспільство” [2, 15], а в інших публікаціях вживав поняття “Слобідська Україна” [2, с. 18, 36–37] або просто “Україна” [2, 89].

У 1894 р. в статті про відкриття Харківського університету (17 січня 1805 р.) Д. Багалій дещо піднесено зауважив, що було “справжнє “свято просвіти” для міста, для всієї України і навіть для “полуденного” краю Росії” [2, 122–123]. Він не використав тут термін “Україна”, але з цієї цитати постає розуміння ним України як частини всього південного краю Росії, тобто Наддніпрянщини і, можливо, Північного Кавказу. Відтак Багалієва “Україна” знову зводиться до вузких рамок Слобідського краю. Не дає однозначного бачення його національних рефлексій і твердження вченого про те, що Г. Сковорода у “південноруській” літературі ХVІІІ ст. “... повинен зайняти дуже видне місце, як єдиний український оригінальний філософ” [2, 16]. Коли топонім “південноруська” розуміти у географічних вимірах (а тут він асоціюється з Наддніпрянською Україною), то поняття “український” у цьому ж семантичному ключі знову набуде партикулярного трактування: “український” – “харківський” чи “слобідський”. Однак коли під “південноруською” літературою розуміти її не географічний, а мультикультурний (поліетнічний) вимір, то означення “український оригінальний філософ” набуває власне національних конотацій.

До слова, український національний підтекст у наукових працях Д. Багалія помічали його сучасники ще до 1917 р., коли вчений відверто задекларував свою українськість. Так, В. Чепелянський у журналі “Світло” за 1910 р. писав про Д. Багалія як про українця: народився в “українській міщанській сім’ї”, навчався в “українського вченого” В. Антоновича, який вплинув на свого учня “в національному напрямі”, брав участь у виготовленні хрестоматії для початкових українських шкіл, збиранні матеріалів для українського словника, у виданні українських книжок для народу. Усе це, на переконання автора, заклало в душі Д. Багалія “національний український ґрунт” і тому він

присвятив себе головним чином “українській науці” [37, 57–58].

Більш відверто свою національну ідентичність демонстрували ті наддніпрянські історики педагогіки, які зосереджувалися навколо журналу “Світло” напередодні Першої світової війни. Уже в додатковій назві цього періодичного продукту (“Український педагогічний журнал”) чітко декларувалася національна ідентичність редакторів та авторів. Д. Пісочинець, пишучи про педагогічну діяльність Б. Грінченка (1911), вів мову навіть про перетворення “українофілів” на “свідомих українців, що знають себе, як націю, і свої права і обов’язки національні” [23, 31]. Проте, з огляду на цензуру, відповідні акценти все одно були доволі поміркованими й зосереджувалися здебільшого навколо мовного питання. Для прикладу, С. Тодосієнко у статті про М. Пирогова (1910) особливо виділяв факт навчання в недільних школах Київського навчального округу початку 1860-х рр. українською мовою. Він уважав необхідним наголосити, що М. Пирогов був першим з попечителів, який “не ставився вороже до української мови” [27, 16]. К. Корж підкреслював боротьбу українського громадянства, з яким себе цілковито асоціював, за “національні права свого народу”, за “рідну школу [16, 25–26]. Мовна проблема цими авторами обов’язково піднімалася під педагогічним претекстом: навчання дітей-українців рідною мовою – це вимога педагогічної науки. Проте було зрозуміло, що за цією декларацією стояли ще й не менш вагомими національно-патріотичні засади.

Активна дописувачка до журналу “Світло” С. Русова, попри своє шведсько-французьке походження, також ідентифікувала себе з українською нацією. Аналізуючи погляди М. Драгоманова на освіту (1910), вона вказала на незадовільне становище української школи, через що “наш народ” позаду від усіх народів у “царстві російським” [24, 31–32]. У 1913 р., підкреслюючи необхідність української національної школи, науковиця говорила про потребу обіперти її на найкращих поступових педагогічних принципах, але не розірвати зв’язку “...з характерними рисами нашого культурного розвитку й громадського життя” [26, 36–37]. Сприймання українського народу, його школи і культури як “нашого” виказувало свідому українську позицію авторки. Пізніше, у доповіді про результати Единбурзького педагогічного з’їзду (1925), вона підкреслила думку одного з учасників форуму: “Конечно ми мусимо триматися своєї нації [34, арк. 34]. Звісно, у працях ученої можна помітити й певний пієтет до національності своїх батьків. Можливо, саме через французьке коріння С. Русова особливо шанобливо ставилася

до Ж.-Ж. Руссо, назвавши його геніальним і великим реформатором соціальних поглядів свого часу, вела мову про геніальні думки французького філософа щодо виховання, які, на її думку, стали ґрунтом для нової педагогіки та нових соціальних відносин [25, 6].

З огляду на політично-правові обставини українська національна ідентичність більш відверто декларувалася західноукраїнськими вченими. Останні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виразно трансформували “руську” ідентичність в “українську”. Це особливо помітно у працях І. Франка. У його наративі особливо і експресивно часто виступають погляди вченого на український-руський народ, які засновані на патріотизмі, любові до своєї нації, її культури і мови. У праці “Життя Івана Федоровича і його часи” (1884), де один із підрозділів присвячено освіті досліджуваного ним історичного діяча, письменник виразно задекларував свої завдання, наголосивши, що “... поставив собі за ціль свого існування – бути виразом сучасних нужд і поглядів, слугою сучасних потреб, рядовим сучасного емансипаційного походу руського народу” [30, т. 46, ч. 1, с. 8]. Тільки глибокий патріотизм міг спонукати вченого і письменника визнати себе слугою свого народу і рядовим учасником його боротьби за свободу.

В історичній праці “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині” (1898) І. Франко позитивно оцінював становлення перших “руських” вищих освітніх закладів, зокрема семінарії при церкві св. Варвари у Відні. “І треба сказати, – зауважив він, – що з сього закладу справді вийшло немало вчених і світлих русинів, що перші поклали підвалини для кращого розвою нашої народності” [30, т. 47, с. 109]. Як бачимо, учений використовує для означення “нашої народності” слова “русини”, що було виявом багатовікової інтелектуальної традиції, котра, власне, відбила етнічну ідентичність.

Водночас І. Франко усе частіше використовував поняття “українці”, “український”, “Україна” для означення національної ідентичності західноукраїнських “русинів” та наддніпрянських “малоросіян”. Ведучи мову у 1892 р. про потребу нової “руської” кафедри у Львівському університеті, він називає її “кафедрою русько-української історії” [31]. Поступово у працях мислителя утверджується превалювання “українських” означень над “руськими”. Зокрема у статті про просвітницького діяча та науковця О. Терлецького (1902) дослідник ужив номінації “Українці” та “Україна” [29, 23]. Найбільш відверто, на нашу думку, І. Франко ствердив свою українську національну ідентичність у відомій статті “Поza межами можливого”.

Безумовно, сприйняття модерної української ідентичності не завжди охоплювало навіть тих

істориків освіти і педагогічної думки, які свідомо перебували на українофільських позиціях і часто виявляли патріотичні погляди. Для прикладу, 1901 р. відомий бібліограф І. Левицький у нарисі розвитку шкільництва в Галичині (1772–1820) застосовував поняття “руський” для окреслення українського національного життя досліджуваного періоду. Про національну ідентичність і патріотизм І. Левицького свідчить скарга на те, що “руські виклади” у Львівському університеті наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. не були “розсадником національної свідомости, ані мотором для піддвиження руського слова з під курної сільської стріхи на ширшу арену суспільного життя”. Нарікав і на те, що з 1796 до 1807 рр. не з’явилася в Галичині друком жодна “руська” книжка, а “руські” єпископи не зверталися до вірних “руським словом”. Зауваживши, що “русини” на той час становили більшість у краї, учений відзначив: це був “дуже слабенький національний організм” [17, с. 17, 21]. Знаний просвітянин Р. Заклинський у статті про розвиток початкового шкільництва від найдавніших часів (1904) також використовував поняття “руський” для позначення українського народу. Він хвалив “русинів” ХVІ ст. за утворення братств і шкіл, називав їх “патріотами руськими” [13, 250]. Доцільно, однак, відзначити, що Р. Заклинський упровадив до свого наративу поняття “Русь-Україна” [13, 250].

Проте наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. модерна українська ідентичність уже яскраво пробивалася у працях тогочасних вітчизняних учених в Галичині. Значну роль у цьому відіграв М. Грушевський та його фундаментальна праця “Історія України-Руси”. Сам учений також початково уживав поняття “руський” та “русини” для ідентифікації українського народу, як це помітно з його рецензії на працю польських авторів про історію Львівського університету (1895) [20, 35–36]. Згодом у низці історико-педагогічних праць наукового та публіцистичного характеру вчений виразно оперував поняттям “український” навіть щодо давніх “руських” етапів вітчизняної історії. У спрямованій на селянського читача статті “Колишня освіта і теперішня темнота” (1909) дослідник писав про освіченість українського народу в часи гетьманування Б. Хмельницького, вживаючи ідентифікаційні поняття “наш нарід”, “наш край” [10, 391]. Подібно українська ідентичність професора виступала і в статтях “Шкільна справа в Галичині” (1909), “За український університет” (1910) [10, 393–394; 395–396] та ін. У монографії “Культурно-національний рух на Україні в ХVІ – ХVІІ віці” (1912) учений повсякчас уживав модерний національно-політичний категоріальний апарат,

ставлячи завдання “слідити культурне й національне жите земель українських” й звертати увагу “головно на факти й явища безпосередно українського жита” [8, 9–10].

Подібні й інші західноукраїнські вчені кінця ХІХ – початку ХХ ст. артикулювали власну ідентичність в історико-педагогічних працях. Історик М. Кордуба 1895 р. у рецензії на історико-педагогічну монографію Н. Мухіна зауважує, що кожен “цікавий до своєї історії українець” може привітати вихід подібних праць [15, 34]. Того ж року в “Записках НТШ” з’явилася рецензія К. Студинського на біографію К. Ушинського, укладену М. Песковським. Автор зауважив, що видатний педагог був “наш земляк” і виступав проти навчання українців російською мовою [14, 53–54]. У праці про Львівську духовну семінарію (1901) її випускник Я. Левицький хоч і вживав поняття “наш галицький народ”, але виразно окреслював українську ідентичність “руських” студентів цього закладу. Зокрема, описуючи вибори студентського іфрмарія, заявив, що “...Українці спонукали вкінці ректорат, що потверджено на сей уряд Українця. Від тоді всі вже “чини” є в руках Українців” [18, 30]. Соціолог С. Баран у 1910 р. опублікував розвідку “З поля націо-нальної статистики галицьких середніх шкіл”, представив “наш національний стан у галицьким середнім шкільництві від 40-вих років м. стол. аж по рік 1908 включно” [4, 1]. Причому для означення “нашого національного” уживав поняття “український” [2, 15–16]. В. Дорошенко у рецензії на працю Л. Яновського про Харківський університет побажав польському вченому сталості термінології: “...раз автор не хоче нас звати Українцями, як ми самі себе звемо, то найже кличе хоч Русинам, а не Малоросами...” [12, 217]. Ця заувага, звісно, є не так виступом проти неправильної термінології, як заявою про національну ідентичність модерного українства (“як ми самі себе звемо”).

Українська ідентичність яскраво проступає і в історико-педагогічних працях М. Возняка. Оповідючи історію про відстоювання І. Могильницьким і М. Левицьким на початку ХІХ ст. запровадження української мови до народних шкіл (1909), дослідник свідомо вживав поняття “українська мова”, навіть цитуючи тогочасні документи, де йшлося про “руську”, “рутенську” мову і “руський” народ [7, т. ХС, кн. ІV, с. 53–57]. У статті “Наші університетські традиції у Львові” (1913) М. Возняк повсякчас вживав поняття “Українці”, з гордістю писав про школи, “що повстали з ініціативи Українців”, хоч подекуди використовував поняття “руські” (“руські кандидати духовного стану”) [6, 4]. Учений нама-

гався підкреслити українськість Львівського університету, зокрема наголошував, що “З галицьких уродженців займили звичайні катедри на теологічному факультеті скорше Українці, ніж Поляки” [6, 5]. Прикметним є й розділ його праці під назвою “Професори Українці у львівським університеті до 1805 р.” [6, 6–8].

Західноукраїнські історики освіти у міжвоєнний період чітко демонстрували національну ідентичність у своїх текстах. Зокрема, І. Филипчак, котрий називав себе “родовитий лемко з Сняччини” [36, арк. 22зв], у праці про минуле головної школи у Лаврові (1932) будь-який проблиск руської (української) самосвідомості серед оо. Василіан, які вчителювали в цьому закладі, подавав як справу виняткової ваги. Учений, наприклад, піднесено потрактував написаний директором школи “руською” мовою документ від 9 грудня 185 р. – “...це перша вістка... в українській лаврівській школі, овіяній до того часу польсько-німецьким духом”. І. Филипчак наголосив, що її написав директор о. О. Крайківський, що “в нім із подувом весни народів пробудилось українське серце й любов до свого рідного слова. Це перша ластівка, перша українська ластівка, що з подувом весни народів завитала до Лаврова й збудила з довгого сну наших братів – синів українського народу. [28, 84]. Крім того, учений тішився, що наприкінці ХІХ ст. “... василіяни” станули до праці в школі на чистім народнім українським ґрунті і таку чисту національну свідомість і такого духа внесли до школи” [28, 147]. Тези про “наших” братів і синів українського народу та український “ґрунт” не залишали сумніву у свідомій національній ідентичності автора.

Співпрацівник І. Филипчака Р. Лукань у праці про “дрогобицьких українців” у Краківському університеті ХV–ХVІ ст. наголошував на тому, що Юрій Дрогобич Котермак – українець, “наш чоловік, Галичанин, родом із Дрогобича”. Називав його “визначний тодішній наш письменник, учений, астроном і астрольог, автор найстаршої нашої друкованої книжки...” [35, арк. 2]. Для дослідника було важливо “прописати” Ю. Дрогобича за “нашою” – українською культурою. І. Лоський (1932), подаючи матеріали про навчання українців в університетах міст Росток і Кіль, зауважив, що лише декілька зі студентів записалися до університетських книг як “Russus” і “Nobilis russiacus”, а більшість – “Ucraino-Ruthenus” та “Ucraniensis” [19, 329]. Вагомість для вченого питання національної ідентичності виявилася у значенні, яке він надавав самоідентифікації вихідців з України у ХVІІ–ХVІІІ ст.

Деякий час використання понять “руський”, “русинський” для означення власної ідентичності використовували закарпатські історики педагогіки. Для прикладу, І. Панькевич у дописі про Я. А. Коменського (1920) уживав ідентифікаційне означення “Мы Русины” та вів мову про “добро нашого руського народу” [22, с. 2, 3]. С. Бочек у статті про О. Духновича, зауважив, що останній має для підкарпатських русинів (“для нас”) подібне значення, що Т. Шевченко, І. Франко, М. Драгоманов для “закарпатських Малорусов” [5, 78]. Проте розвиток української самосвідомості привів до формування виразно української ідентичності в низки закарпатських істориків освіти. Зокрема, історик освіти А. Домбровський (1939), аналізуючи становище шкільництва в Карпатській Україні у 1919–1925 рр., засуджував мадяризацію, спрямовану на те, щоб втягнути “українську молодь, позбавлену аж до послідної краплі рідного тепла української культури, в сіті мадярського націоналізму” [11, 246]. У наративі автора закарпатські українці постають вже власне українцями, а поняття “руснацький народ” взято в лапки як антикварне, умовне.

Висновки. Отже, українська національна ідентичність у представників української інтелігенції формувалася впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст., поступово долаючи “малоросійську” (у підросійській Україні) та “русинську” ідентичності, характерні для домодерного етнічного самоусвідомлення. У зв’язку із цілеспрямованим поширенням модерної української національної самосвідомості, яке здійснювала українська інтелігенція на межі ХІХ – початку ХХ ст., прояви власне української ідентичності все частіше трапляються у вітчизняному історико-педагогічному наративі. У політичних умовах Російської імперії учені (наприклад, Д. Багалій) намагалися приховувати їх. Лише напередодні Першої світової війни група авторів (Д. Пісочинець, С. Русова, К. Корж та ін.), зосереджена навколо журналу “Світло”, у своїх студіях з історії педагогіки більш відкрито декларувала новітні українські візії. З огляду на політично-правові обставини, українська національна ідентичність більш відверто декларувалася східногалицькими вченими (І. Франко, М. Кордуба, К. Студинський, С. Томашівський, І. Филипчак та ін.). Останні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у своїх працях з історії освіти виразно трансформували “руську” ідентичність на “українську”. Деякий час використання понять “руський”, “русинський” для означення власної ідентичності використовували закарпатські історики педагогіки у міжвоєнний період. Однак у 1930-ті рр. частина з них (наприклад,

А. Домбровський) виразно декларували приналежність до української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Автобіографія. П’ятдесят літ на сторожі української науки та культури. Київ : З друкарні УАН, 1927. 163 + VII с.
2. Багалей Д.И. Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. Харьков : Типография “Печатное Дело”, 1911. 624 с.
3. Баран С. Дещо з національної статистики в галицьких середніх школах. *Наша школа*. 1910. Кн. III. С. 10–27.
4. Баран С. Конфесійні й національні переміни в галицьких середніх школах в рр. 1896–1908. Львів, 1910. 66 с.
5. Бочек С. Александер Духнович. 24.IV.1803–29.III.1865. *Учитель*. 1923. Ч. 4. С. 78–80.
6. Возняк М. Наші університетські традиції у Львові. Перший період (1784–1848). *Ілюстрована Україна*. 1913. Ч. 4. С. 4–6; Ч. 5. С. 9–11; Ч. 6. С. 3–5; Ч. 8. С. 6–8.
7. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1909. Т. ХС. Кн. IV. С. 33–118.
8. Галів М. Український історико-педагогічний наратив (середина ХІХ – кінець ХХ століття): епістемологічні засади. Дрогобич : РВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 614 с.
9. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в ХVІ–ХVІІ віці. Київ–Львів : Друкарня “С.В. Кульженко”, 1912. 248 с.
10. Грушевський М. Твори: у 50 т. Львів : Видавництво “Світ”, 2005. Т. 3. 774 с.
11. Домбровський А. Шкільництво в Карпатській Україні в рр. 1919–1925. *Шлях виховання й навчання*. 1938. Кн. 4. С. 246–251.
12. Дорошенко В. [рецензія] Dr. Ludwik Janowski. Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820), Краків, 1911, ст. 159. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1912. Т. СХ. Кн. IV. С. 210–217.
13. Заклинський Р. Про школи елементарні від найдавніших часів. *Учитель*. 1904. Ч. 16. С. 250–252.
14. К. П. (Студинський К.) [рецензія]. К. Д. Ушинский, его жизнь и дѣятельность, биографическій очеркъ М. Л. Песковскаго, Спб., 1893, 16, 80 стр. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1895. Т. VIII. Кн. IV. С. 53–54.
15. Кордуба М. [рецензія]. Н. Мухин. Киево-Братскій училищный монастырь, исторический очерк, Київ, 1893; И. Каманинь. Еще о древности братства и школы въ Кіеве, 1895. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1895. Т. VII. Кн. IV. С. 34–39.
16. Корж К. З історії народньої просвіти на Україні. *Світло. Український педагогічний журнал*. 1912. Кн. 9. С. 25–37.
17. Левицький І.Е. Погляд на розвій низшого і вишого шкільництва в Галичині в рр. 1772–1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801–1820. Львів: З друкарні НТШ, 1903. 71 с.
18. Левицький Я. Львівська духовна семінарія в літах 1897–1901. Львів: З друкарні В.А. Шийковського, 1901. 58 с.

**ВІД РУСИ ДО УКРАЇНИ: УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

19. Лоський І. Українські студенти в Ростокі й Кілію. *Записки Чина Св. Василя Великого*. 1932. Т. IV. Вип. 1–2. С. 326–329.
20. М. (Грушевський М.) [рецензія]. *Starzyński Stanisław. Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cześć II (1869 – 1894)*, Львів, 1894, стор. 442. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 33–37.
21. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / За ред. М. Грушевського. Харків : Державне видавництво України, 1928. 315 с.
22. Панькевич І. Івань Амось Коменській. *Учитель*. 1920. Ч. 9. С. 1–3.
23. Пісочинець Д. Учителювання Бориса Грінченка (По листах та споминах його школярів та близьких селян). *Світло. Український педагогічний журнал*. 1911. Кн. 5. С. 31–46.
24. Русова С. Думки М. Драгоманова про освіту. *Світло. Український педагогічний журнал*. 1910. Кн. 4. С. 30–33.
25. Русова С. Жан Жак Руссо (1712–1912). *Світло. Український педагогічний журнал*. 1912. №. 1. С. 6–14.
26. Русова С. Ідейні підвалини школи. *Світло. Український педагогічний журнал*. 1913. Кн. 8. С. 33–38.
27. Тодосієнко С. М.І. Пирогов. 1810 – 1910 (з нагоди 100-х роковин його народження). *Світло. Український педагогічний журнал*. 1910. Кн. 3. С. 10–17.
28. Филипчак І., Лукань Р. Ц. к. Окружна Головна школа в Лаврові 1788/89 – 1910/11. *Записки Чина Св. Василя Великого*. 1932. Т. V. Вип. 1–4. С. 1–158.
29. Франко І. Др Остап Терлецький. Спомини і матеріали. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1902. Т. L. С. 1–64.
30. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 45, 574 с.; Т. 46, Ч. 1, 670 с.; Т. 47, 766 с.
31. Франко І. Нова руська кафедра в університеті. URL: [https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1892/No vaKafedra.html](https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1892/No%20vaKafedra.html)
32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 7908. 284 арк.
33. ЦДАВОВУ. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 22–25зв.
34. ЦДАВОВУ. Ф. 3889. Оп. 1. Спр. 5. 141 арк.
35. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАУЛ). Ф. 364. Оп. 1. Спр. 21. 44 арк.
36. ЦДАУЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1936. 129 арк.
37. Чепелянський В. Історик Слобідської України (з приводу 30-літнього ювілею науково-педагогічної діяльності проф. Д. І. Багалія). *Світло. Український педагогічний журнал*. 1910. Кн. 3. С. 57–59.
19. Лоський І. Українські студенти в Ростокі й Кілію. *Записки Чина Св. Василя Великого*. 1932. Т. IV. No. III. pp. 10–27. [in Ukrainian].
4. Baran, S. (1910). Konfesiini y natsionalni pereminy v halytskykh serednikh shkolakh v rr. 1896–1908 [Confessional and national changes in Galician secondary schools in 1896–1908]. Lviv, 66 p. [in Ukrainian].
5. Bohek, S. (1923). Aleksander Dukhnovych. 24.IV.1803–29.III.1865 [Alexander Duhnovych. 24.IV.1803–29.III.1865]. *Teacher*. No. 4. pp. 78–80. [in Ukrainian].
6. Vozniak, M. (1913). Nashi universytetski tradytsii u Lvovi. Pershyi period (1784–1848) [Our university traditions in Lviv. The first period (1784–1848)]. *Illustrated Ukraine*. No. 4. pp. 4–6; No. 5. pp. 9–11; No. 6. pp. 3–5; No. 8. pp. 6–8. [in Ukrainian].
7. Vozniak, M. (1909). Studii nad halytsko-ukrainskymy hramatykamy XIX v. [Studies on Galician-Ukrainian grammars of the 19th century]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. XC. Book IV. p. 33–118. [in Ukrainian].
8. Haliv, M. (2018). Ukrainyskiy istoriko-pedahohichnyi naratyv (seredyna XIX – kinets XX stolittia): epistemolohichni zasady [Ukrainian Historical and Pedagogical Narrative (mid XIX – late XX century): Epistemological Principles]. Drohobych, 614 p. [in Ukrainian].
9. Hrushevskiy, M. (1912). Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI–XVII vitsi [Cultural and national movement in Ukraine in the XVI–XVII centuries]. Kyiv-Lviv, 248 p. [in Ukrainian].
10. Hrushevskiy, M. (2005). Tvory: u 50 t. [Works: in 50 volumes]. Lviv, 2005. Vol. 3, 774 p. [in Ukrainian].
11. Dombrovskiy, A. (1938). Shkilnytstvo v Karpatskii Ukraini v rr. 1919–1925 [Schooling in Carpathian Ukraine in 1919–1925]. *The Way of Education and Training*. No. 4. pp. 246–251. [in Ukrainian].
12. Doroshenko, V. (1912). [review] Dr. Ludwik Janowski. Uniwersytet charkowski w poczatkach swego istnienia (1805–1820), Krakiv, 1911, st. 159. [Dr. Ludwik Janowski. Kharkov University in the early days of its existence (1805–1820), Kraków, 1911, art. 159]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. CX. Book IV. pp. 210–217. [in Ukrainian].
13. Zaklynskyi, R. (1904). Pro shkoly elementarni vid naidavnishykh chasiv [About elementary schools from the earliest times]. *Teacher*. No. 16. pp. 250–252. [in Ukrainian].
14. K.P. (Studynskiy K.) (1895). [review]. K.D. Ushynskii, cho zhizn i deiatelnost, biohrafichesii ocherk M.L. Peskovskago, Spb., 1893, 80 str. [K.D. Ushynskiy, his life and work, biographical essay of M. L. Peskovskago, St. Petersburg, 1893, 80 p.]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. VIII. Book IV. pp. 53–54. [in Ukrainian].
15. Korduba, M. (1895). [review]. N. Mukhin. Kievo-Bratskii uchilishchnyi monastyr, istoricheskyy ocherk, K., 1893; I. Kamanin. Eshche o drevnosti bratstva i shkoly v Kieve, 1895 [N. Mukhin. Kievo-Bratskyi schooling monastery, historical sketch, K., 1893; I. Kamanin. More about the antiquity of brotherhoods and schools in Kiev, 1895]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. VIII. Book IV. P. 34–39. [in Ukrainian].
16. Korzh, K. (1912). Z istorii narodnoi prosvity na Ukraini [From the history of national education in Ukraine].

REFERENCES

1. Bahalii, D. (1927). Avtobiohrafiia. Piatdesiat lit na storozhi ukrainskoi nauky ta kultury [Autobiography. Fifty years on guard of Ukrainian science and culture]. Kyiv, 163 + VII p. [in Ukrainian].
2. Bagalei, D.I. (1911). Ocherki iz russkoi istoriyi. T. 1. Stati po istoriyi prosveshcheniya [Essays from Russian history. V. 1. Articles on the history of enlightenment]. Kharkiv, 624 p.
3. Baran, S. (1910). Deshcho z natsionalnoi statystyky v halytskykh serednikh shkolakh [Something about national

The Light. Ukrainian Pedagogical Journal. No. 9. pp. 25–37. [in Ukrainian].

17. Levytskyi, I.E. (1903). Pohliad na rozvii nyzshoho i vysshoho shkilnytstva v Halychyni v rr. 1772–1800 i rozvii rusko-narodnoho shkilnytstva v rr. 1801–1820 [A view of the development of lower and higher schooling in Galicia in 1772–1800 and the development of Ruthenian primary schooling in 1801–1820]. Lviv, 71 p. [in Ukrainian].

18. Levytskyi, Ya. (1901). Lvivska dukhovna semynariya v litakh 1897–1901 [Lviv theological seminary in the years 1897–1901]. Lviv, 58 p. [in Ukrainian].

19. Loskyi, I. (1932). Ukrainski studenty v Rostoku y Kiliu [Ukrainian students in Rostock and Kiel]. *Notes of the Order of St. Basil the Great*. Vol. IV. Issue 1–2. pp. 326–329. [in Ukrainian].

20. M. (Hrushevskiy M.) (1895). [review]. Starzyński Stanisław. *Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cześć II (1869–1894)*, Lv., 1894, stor. 442 [Starzyński Stanisław. *History of the University of Lviv. Part II (1869–1894)*, Lviv, 1894, 442 p.]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. VI. Book II. pp. 33–37. [in Ukrainian].

21. Hrushevskiy, M. (Ed.). (1928). *Naukovopublitsystychni i polemichni pysannia Kostomarov* [Scientific journalistic and polemical writings of Kostomarov]. Kharkiv, 315 p. [in Ukrainian].

22. Pankevych, I. (1920). Ivan Amos Komenskii [Jan Amos Comensky]. *Teacher*. No. 9. pp. 1–3. [in Ukrainian].

23. Pischynets, D. (1911). Uchyteliuvannia Borysa Hrinchenka (Po lystakh ta spomynakh yoho shkolariv ta blyzkykh selian) [The teaching of Borys Grinchenko (According to the letters and memories of his schoolchildren and close villagers)]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 5. pp. 31–46. [in Ukrainian].

24. Rusova, S. (1910). Dumky M. Drahomanova pro osvitu [Opinions of M. Drahomanov about education]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 4. pp. 30–33. [in Ukrainian].

25. Rusova, S. (1912). Zhan Zhak Russo (1712–1912) [Jean Jacques Rousseau (1712–1912)]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 1. pp. 6–14. [in Ukrainian].

26. Rusova, S. (1913). Ideini pidvalyny shkoly [The ideological foundations of the school]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 8. pp. 33–38. [in Ukrainian].

27. Todosiienko, S. (1910). M.I. Pyrohov. 1810–1910 (z nahody 100-ky rokyn yoho narodzhennia) [M.I. Pirogov

1810–1910 (on the occasion of the 100th anniversary of his birth)]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 3. pp. 10–17. [in Ukrainian].

28. Fylypchak, I. & Lukan, R. Ts. k. Okruzhna Holovna shkola v Lavrovi 1788/89–1910/11 [Imp. k. District Main School in Lavriv 1788/89–1910/11]. *Notes of the Order of St. Basil the Great*. Vol. 5. Issue 1–4. pp. 1–158. [in Ukrainian].

29. Franko, I. (1902). Dr Ostap Terletskyi. Spomyny i materialy [Dr. Ostap Terletskyi. Memories and materials]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. 50. pp. 1–64. [in Ukrainian].

30. Franko, I.Ya. (1985). *Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh* [Collection of works in 50 volumes]. Kyiv, Vol. 45, 574 p.; Vol. 46, Book 1, 670 p.; 1986. Vol. 47, 766 p. [in Ukrainian].

31. Franko, I. (1892). Nova ruska kafedra v universyteti [The new Ruthenian Department at the University]. Available at: <https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1892/NovaKafedra.html> [in Ukrainian].

32. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVOVU) [The Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F. 166. Op. 6. Spr. 7908. 284 ark. [in Ukrainian].

33. TsDAVOVU. F. 14. Op. 1. Spr. 11. Ark. 22–25zv. [in Ukrainian].

34. TsDAVOVU. F. 3889. Op. 1. Spr. 5. 141 ark. [in Ukrainian].

35. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (dali – TsDIAUL) [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv]. F. 364. Op. 1. Spr. 21. 44 ark. [in Ukrainian].

36. TsDIAUL. F. 309. Op. 1. Spr. 1936. 129 ark. [in Ukrainian].

37. Chepelianskyi, V. (1910). Istoryk Slobidskoi Ukrainy (Z pryvodu 30-litnoho yuvyleiu naukovopedahohychnoi diialnosti prof. D.I. Bahaliia) [Historian of Slobid Ukraine (On the occasion of the 30-year anniversary of the scientific and pedagogical activity of Prof. D.I. Bagaliya)]. *The Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 3. pp. 57–59. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2024

“Освіта – найвизначніше з усіх земних благ, але тільки тоді, коли вона найкращої якості. Інакше вона абсолютно марна”.

Редьярд Кіплінг
англійський поет і прозаїк

“Хто хоче багато досягти, повинен ставити великі вимоги”.

Йоганн Вольфганг фон Гете
німецький поет, прозаїк, драматург

